

Illyés Gyula: Közügy

A verseskönyv, mely Illyés legújabb költeményeit tartalmazza, folytonosság és újszerűség benyomását egyszerre kelti az olvasóban. A folytonosságát, mert az új kötet benne gyökerezik az életmű logikájában: eszméi szervesen nőnek ki a nem változó, önmagához hű költői magatartásból, s a vers most is „józan látomás” a tolla nyomán, ráció és ihlet közös dolga, „csillag-ábrák, parabolák mértani közlendőjének” szenvedélyes-tárgyilagos megidézése. Az újszerűségét, mert élmény, fogalmazás mindig friss és eredeti: a több mint hat évtizedes fényes lírikusi múlt nem köti merev dogmaként Illyés költészetét, egy pillanatra se csontosodik szerzőjében modorrá; költői intellektusa mintegy „szeizmográfyszerűen” működik, éberén és „nyitottan” ember és világ változásainak befogadására. Az önismétlő monotoníának még a lehetőségét is kizárja alkotói módszere: az emlékezet rozsdáit a jelen idejű valóság fényesíti, élmény és emlék prousti dialektikája sohse jut azonos eredményre. Nem szokványos öszikéllíra az övé: az élet utáni sóvárgás, testetlen nosztalgia helyett — ha korlátozottabban is, mint korábban —, de maga az élet. A jelenlét, a cselekvés, a beleszólás igénye. A líra állandóságát sugallják Illyés verseskötetében a bűvópatakszerűen itt is elő-előtűnő alapmetaforák is: az „út”, a „harc”, a „kézfogások”. Csakhogy új jelentésekkel bővülön. Bizonyítón, hogy dinamikus költészet eszközei.

Illyés lírájának egyik alapélménye és -motívuma az „út”: a mozgás, a szárnyalás, a vágatás, a partok felé való hajózás — leggyakoribb költői képei közé tartozik. (Németh László nem véletlenül jellemezte „kinetikus” költészetként.) Az „út”: tér és idő szabad dimenziója, egyszersmind virtuális fogalom is, mint „irány és vigasz”. Hiába lepi be a „meszesgödör-fehérségű” hó az ember hajlékát, szemgyönyörködtetők az utak, amelyek kifelé és befelé vezetnek. Az „itt” és „most” szűkös konkrétságából átaluk nyílnak meg a költő számára a tágasabb horizontok, a vonzóbb és gazdagabb panorámák. A metafora jelképeességén azonban a hittel a tragikum is osztozik. Látszólag egyre romló arányban. „A szárnyalást, a madarat a szél, a céltalan eszelte ki” — hangzik el a fájdalmas sorspanasz. Ritkuló eset, hogy a költő „új Champollion” legyen, aki a jövő hieroglif nyelvtanának megfejtésén fáradozik, gyakoribb, hogy az időben visszafelé haladó utas. „Jövnök helyett a múlt szabad világom” — szólal meg benne a képzelet elégedetlenje. Szívesen képzelet el magát a jelen Olümposzán a prehistorikumba leásó régész helyzetében. Egyszer-egyszer még az antik boltív csodáján lelkesedik, hogy „mily vad erőt tett léglakóvá az ötlet”, sűrűbben tudja azonban magát hajótöröttnek, akinek csak a Niagara előtt dobnak be mentőövet. Robinzonként hívője a messzeségnek és rabja az óceánnak. Az „út” egyre inkább belső élménnyé válik: mint az öregedés lefelé haladó szerpentinje, az önmagával való viaskodások terepe, az „utolsó út” melanholiája. Változik az utazó szerepe is: a „fölfedezőnek” az „idegenvezető” lép a helyébe, aki külföldieknek szemlélteti egy „indián töredék törzs” romokkal teli történelmét, pusztuló öntudatát, eltorzult, mert visszafojtott jogérzetét. A tragikum él-

ménye mégse gyöngíti a költő hitét, inkább erősíti. „Félvakon” még messzebbre akar látni.

Illyés költészete — a forma klasszikus fegyelme alá fogottan is — csupa feszültség, nyugtalanság, konfliktusosság. Egyetlen állapot idegen csak tőle: a sztoikus beteltségé, a hedonikus megelégedettségé. Szüntelen „golyózáporban a sereg”, csaták, ostromok, ütközetek különféle színterein. Ha az útmetafora célok és megvalósulás összegezője, a harcmetafora a feloldatlan alternatíváké, a drámáé. Hol a lélek szorítójában zajlik, „messze a közvilágítástól” — ilyenkor önvád a neve —, hol pedig a „harc-dúlta test” valamely tartományában, betegségekkel, öregedéssel küszködve. A metafora bonyolult jelentésrétegződésébe történelmi és ontológiai érvényesség egyaránt beletartozik: jelképe egy nép önvédelmének s megmaradásáért, jövőjéért folytatott küzdelmének, ugyanakkor Élelő és Pusztulás mérkőzése. A líra ama pillanatot nagyítja ki belőle, amikor még kétséges e háború kimenetele, győzelem vagy vereség egyformán reális esély. Harc közben nincs pihenő, nincs fegyverszünet sem, hisz a szabadság, melynek nevében vívják, olyan, mint egy „jól-lakhatatlan farkasnya” — telhetetlen mindent akaró, kompromisszumoktól visszariadó. Ha a küzdelem néha „játékharc” is, megrendezett „catch as catch can”, a könnyek és erőfeszítés valódiak. A költő fegyverként (a csodafegyverek korában) még a csodát is beveti, Bartók evangéliumi alakját: „Csak ahogy elhagyván a partot / lépett s nem süllyedt szennyek tengernyi sarába / a krisztus-tiszta lábú Bartók. / S mind, aki bírta még, utána...” A költő szablyája a toll. E szerepértelmezés tudatosítja számára a költő Zrínyivel való rokonságát. „Hullj pajzsnak holtan is megszabdalt honodra” — fogalmazza meg a régi Peroráció meghatóan szép mai változatát. (Amint az *Idegenvezetés* is fölfogható parafrázisnak, az emlékezetes Kölcsey-vers, a *Zrínyi dala* átképzeléses vallomásának.) A harcmetafora legfontosabb értelme tehát a költő igénybejelentése a cselekvő létre, a közgondok felelős vállalására.

A „kézfogások” — a személyiség szűk határain túlhaladó lírai metafora. A *Nyugat* individuális költői szemléletét közösségi ars poeticával fölcserélni: valamikor a húszas években generációs program volt. Az Illyés-líra azonban ma is humánus közegben, kapcsolatokban lélegzik: a „kézfogások” egyszerű emberi gesztusait „az ember emberre áhító hite” parancsolja. A *Közügy* mégis mintha a költő elmagányosodásának dokumentuma volna. Panaszolja, hogy a nemzedék elhalt mellőle, jó verseit már csak „csontkezű taps” méltathatja. Társak híján „kolumbusztalan óceánon” hajózik, kifelé az időből, s így az ünnepek is kivesznek világából. A „túlélő” — magára maradva — egyre nyomasztóbb tehernek érzi adósságait, a reá nehezedő „kötelezettség-súlyt”. Sors- és önarcképe a fájdalom már-már Arany János-i mélységeire utal: „Egyes kalász tarlott tábla szélében / rengve a két kőzsel közel szelében.” A munka is csak rövid időre gyógyíthatja. A visszatartathatlan „testvériség-szomj” ezért kielégülést keres: monológjait dialógusokká írja át, mivel társakra lel a magyar költészet múltjában. Az *Egy szüreti levélből* Berzsenyi *Levél-töredékére* felel, a *lapi tölgyes kiszáradása* Ady versét, a *Magyar fa sorsát* idézi, a *Babits visszhangján* az *Ősz és tavasz között* szerzőjének alakját. Nem arról van szó, hogy Illyés — játékos szeszélyből vagy kísérletező kedvtelésből — maszkokat próbálgatna magára, hanem a rokonkereső, önsokszorozó „gyülekezeti ösztön” működéséről, konzekvenciáiról.

A *Közügy* olyan metszet, melyen az életmű egészét alakító törvényekre is rá lehet ismerni. E teljességigény azonban nemcsak „metaforikusan” tükröződik, hanem „tárgyszerűen” is: személyiség, közélet, lét egyre táguló köreiben.

Az embert, az alkotói én-t test és szerep gondolai gyötrik: betegség és öregség, illetve eszméinek visszhangtalansága. A testet azonban — hiába pusztítja „a napi önmemberevésekben” a kannibál idő — gyógyítja a lélek. A költő vigaszt veszttve is „égre löki a főt”. „Bár halálos fagyban didereg a test, hogy fölgyúl a lélek” — hangzik vallomása. Még a halálfélelem is élni segíti, s „fiatal-hitűvé” varázsolja az öregkori verset. A szerep kudarcai alól viszont a „jövő-tudó” és „ítélő-bátor”

szó jelent feloldozást. A szó bölcsebb, mint az eszme: nemcsak azért, mert vénebben, restebben mozdul, „jog-, rend- és illemtudóbb”, hanem mert a ráció gyöngeségét, a tapasztalat ellenkezését hittel képes megpótolni. A szót a dervis akkor is elkiáltja, ha kevés a hívő, aki meghallgassa. „Szóértés hangja gyenge bár, de néma nem leszek” — fogalmazza álláspontját Illyés ars poeticává.

Az önmaga felé forduló tekintetnél kontúrosabb a költői tudat „világarca”. A dilemmákra — mint a kötet cím is jelzi — „kívül a magyarázat”. Illyés közgondolkodása sokkal több, mint publicisztikai érdeklődés. Ady a mintája, aki „élesztő méreg, sarkalló adósság” a számára. Mindenekelőtt helyzettudat a könyörtelen hitelesség szintjén. Felháborodás érdem és ítélet meg-megbonló történelmi arányán. Népek „Izsák-sorsán”, amikor büntetlenül és méltánytalanul vettetnek a XX. század „korszerűsített máglyáira”. Anyanyelvhasználat, emberi autonómia, rokoni együttélés korlátozásán, amely a jogszenvedő számára okkal cserélteti föl a közép-kelet-európai közös haza békés panorámáját a gyűlölet egy nép körül „izzó gyűrűjének” riasztó látványával. Tragikus sorsképeken, ha kizökken az idő: „a sakál dalol s a pacsirták vonítanak”. Továbbá e közgondolkodás közérzet is, lélekállapot — alak-talan sejtéseket igazságokká kristályosító, az elnyűtt fogalmakat szüntelenül újra definiáló szellemi érzékenység, a bajokra elixírt kereső nyugtalan katartikus vágy. Aztán „házörző” erkölcs; szándék és törekvés, hogy „legyen a vándornép tábor-tömör egész”. Pesszimizmussá keseredne-komorulna Illyés nemzettudata? Úgy éreznél, hogy végérvényesen elsodródott „Komp-Ország”? A magyarság egyre kevesebbek példájává: pusztán virtuális Magyarországgá szűkülne? Hibás feltételezés. A költő szemléletében a nemzetsors nem annyira a végzetnek, a tőlünk független erőknél, hanem az embernek, a közös akaratnak és cselekvésnek a függvénye. „Űr-Űr”: a kancsal rím is arra utal, hogy a Metafizika nem gazdája a Történelemnek. A *Voluntas* irányíthatja a *Fatumot*: a „Mohács-népnél” pontosabb metafora a „Búvópatak-Ország”. A nemzettudat lételméletté szélesedik.

Illyés „lírai ontológiájának” alapkérdése: mi az ember helye a létben, hogyan egyeztethető össze sorsunkban törvény és akarat, szándék és történelem. Fölfogása szerint kettős kötöttségben élünk, „vágnak s törvénynek foglyaként”. A fogság tudatosodása alkalmazkodás is, önmagunk természetéhez és a viszonyokhoz, felszabadulás is, értelmes tettek: a cselekvő realizmus gondolata és igazolása. Így válik csak lehetővé számunkra, hogy szokványos mindennapjainkban heroikus pillanatok is megélhessünk. Hisz ember és világ viszonya dinamikus: mi is „faljuk” a világot, ő is „töltekezik” velünk. A történelem Illyés szemében nem pusztán tények és eszmék halmaza, hanem emberi tapasztalatok, korhangulat meghatározta érzületek bonyolult szövődése is, cselekvések elevensége és összege. Nem ember nélküli, hanem emberközpontú folyamat, a realitásokhoz igazodó cselekvés erkölcsével szabályozható.

Illyés új verseskönyve nemcsak a költő számára ajándék, „csoda-raadás”, hanem a magyar irodalomnak is. Minden során az élmény frissesége, a mesterség műgondja, a művész varázslata. Sehol idegen anyag (ahogy Veres Péter mondaná: finánc láb), egészében is, atomjaiban is tiszta líra. Olvastán tiszta örömet érzünk: a klasszikus alkotás nemes arányai s a magasrendű humánium belé foglalt üzenete egyaránt táplálják. (*Szépirodalmi.*)

GREZSA FERENC